Shri Raghunath[illegible] MSS. Library,
JAMMU
६२२२
६२२२

No. २०० रव

Title [illegible] कादम्बरी

Author महाकवि [illegible]

Extent ६ पत्र Age

Subject [illegible]

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

दं डीकाव्यपत्र   काव्यविलासं

श्लो० १००

नं ॥५॥

दण्डी कृत काव्यादर्शः

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

अनवद्या २ — सहिष्णु २ — अविघ्नशास्त्रपरिसमाप्तिमभिवांछन्नाशीरूपं मंगलमाह १

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥श्रीदक्षिणामूर्त्तये नमः ॥ ॥चतुर्मुखमुखांभोजवनहंसवधूर्मम । मानसे रमतां नित्यं
सर्वशुक्ला सरस्वती ॥१॥ पूर्वशास्त्राणि संहृत्य प्रयोगानुपलक्ष्य वा । यथासामर्थ्यमस्माभिः क्रियते काव्यलक्ष
णं ॥२॥ इह शिष्टानुशिष्टानां शिष्टानामपि सर्वथा । वाचामेव प्रसादेन लोकयात्रा प्रवर्त्तते ॥३॥ इदमंधं तमः
कृत्स्नं जायेत भुवनत्रयं । यदि शब्दाह्वयं ज्योतिरासंसारान्न दीप्यते ॥४॥ आदिराजयशोबिंबमादर्शं प्राप्य वा
ङ्मयं । तेषामसन्निधानेपि न स्वयं पश्य नश्यति ॥५॥ गौर्गौः कामदुघा सम्यक्प्रयुक्ता स्मर्यते बुधैः । दुःप्रयु

प्राकृतापभ्रंशादीनां २

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

डी २

शोभनाश्रयैः २ विदग्धैः २ शौर्यत्यागादिगुणोत्कटः

॥

तिताह्वयाः॥१२॥ सर्गबंधांशरूपत्वादनुक्तः पद्यविस्तरः॥१३॥ सर्गबंधो महाकाव्यमुच्यते तस्य लक्षणं। आशीर्नमस्क्रिया
वस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखं॥१४॥ इतिहासकथोद्भूतमितरद्वा सदाश्रयं। चतुर्वर्गफलोपेतं चतुरोदात्तनायकं॥१५॥
नगरार्णवशैलर्तुचंद्रार्कोदयवर्णनैः। उद्यानसलिलक्रीडामधुपानरतोत्सवैः॥१६॥ विप्रलंभैर्विवाहैश्च कुमारोदय
वर्णनैः। मंत्रदूतप्रयाणाजिनायकाभ्युदयैरपि॥१७॥ अलंकृतमसंक्षिप्तं रसभावनिरंतरं। सर्गैरनतिविस्तीर्णैः श्रव्य राम
वृत्तैः सुसंधिभिः॥१८॥ सर्वत्र भिन्नसर्गान्तैरुपेतं लोकरंजनं। काव्यं कल्पांतरस्थायि जायते सदलंकृति॥१९॥ नगरम २

यद्२ मैत्रि२

पर्वतैश्च रत्नाकरधातुभिः २ ... नानाछंदोभिर्विरचितैः १ पूर्णैः ... २ २

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

2

अनेककथाग्रथितो मेघदूतस्वरूपे शतकादि· सर्गबंधनहित·

पुनर्गोत्वं प्रयोक्तुः सैव शंसति ॥६॥ तदल्पमपि नोपेक्ष्यं काव्ये दुष्टं कथंचन । स्याद्वपुः सुंदरमपि श्वित्रेणैकेन दुर्भगं
॥ गुणदोषानशास्त्रज्ञः कथं विभजते जनः । किमंधस्याधिकारोस्ति रूपभेदोपलब्धिषु ॥८॥ अतः प्रजानां व्युत्पत्ति
मभिसंधाय सूरयः । वाचां विचित्रमार्गाणां निबबंधुः क्रियाविधिं ॥९॥ तैः शरीरं च काव्यानामलंकाराश्च दर्शिताः । शरी
रं तावदिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली ॥१०॥ पद्यं गद्यं च मिश्रं च तत्त्रिधैव व्यवस्थितं । पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा ॥११॥
छंदोविचित्यां सकलस्तत्प्रपंचो निदर्शितः । सा विद्या नौस्तितीर्षूणां गंभीरं काव्यसागरं ॥१२॥ मुक्तकं कुलकं कोशः संघात तद्

तितीर्षू   व ध्यव२ मुक्तकमेकं सुभाषितमुच्यते· सफला विद्धीतनयोपामित्यादि·

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

तद्भवसंस्कृतात्प्रभृत्पन्नं प्राकृतमेके · यथा ... देशी · नानाभाषा · तत्सम संस्कृतसमं यथा · कुमलं कुवलयं ·

तस्याद्युपासकानां तस्मादियमिति निबंधनं २

काडी० त्कथाख्यायिकेत्येका जातिः संज्ञाद्वयांकिता। अत्रैवांतर्भविषंति शेषाश्चाख्यानजातयः॥२८॥ कन्याहरणसंग्रामवि
प्रलंभोदयादयः। सर्गबंधसमा एव नैते वैशेषिका गुणाः॥२९॥ कविभावकृतं चिन्हमन्यत्रापि न दुष्यति। मुखमिष्टार्थ
संसिद्धै किं हि न स्यात्कृतात्मनां॥३०॥ मिश्राणि नाटकादीनि तेषामन्यत्र विस्तरः। गद्यपद्यमयी काचिच्चंपूरित्यपि विद्यते।
३ ३१॥ तदेतद्वाङ्मयं भूयः संस्कृतं प्राकृतं तथा। अपभ्रंशश्च मिश्रं चेत्याहुरार्याश्चतुर्विधं॥३२॥ संस्कृतं नाम दैवी वागन्वाख्या राम
ता महर्षिभिः। तद्भवस्तत्समो देश्यनेकः प्राकृतक्रमः॥३३॥ महाराष्ट्राश्रितां भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः॥ सागरः सूक्तिरत्ना ३
नां सेतुबंधादि यन्मयं॥३४॥ शौरसेनी च गौडी च लाटी चान्या च तादृशी। याति प्राकृतमित्येव व्यवहारेषु संनिधिं॥३५॥ श्री

दशरूपा ३ नाटशास्त्रे ४

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

...ः कथं स्वगुणाख्यानं कुर्यादित्याह ४

परमतानुवादः ३

न्नाय२

प... यैः केश्चिदंगैः काव्यं न दुष्यति। यद्युपात्तेष्वसंपत्तिराराधयति तद्विदः॥२०॥ गुणतः प्रागुपन्यस्य नायकं तेन वि
द्विषी। निराकरणमित्येष मार्गः प्रकृतिसुंदरः॥२१॥ वंशवीर्यश्रुतादीनि वर्णयित्वा रिपोरपि। तज्जयान्नायकोत्कर्षकथनं हि धि
नोति नः॥२२॥ अपादः पदसंतानो गद्यमाख्यायिका कथा। इति तस्य प्रभेदौ द्वौ तयोराख्यायिका किल॥२३॥ नायकेन
ववाच्यान्या नायकेनेतरेण वा। स्वगुणाविःक्रिया दोषो नात्र भूतार्थशंसिनः॥२४॥ अपित्वनियमो दृष्टस्तत्राप्यन्यैरुदी
रणात्। अन्यो वक्ता स्वयं वेति कीदृग्वा भेदकारणं॥२५॥ वक्त्रं चापरवक्त्रं च सोच्छ्वासत्वं च भेदकं। चिह्नमाख्यायिकायाश्चेत्प्र
संगेन कथास्वपि॥२६॥ आर्यादिवत्प्रवेशः किं न वक्त्रापरवक्त्र...योः। भेदश्च दृष्टो लंभादिरुच्छ्वासो वास्तु किं ततः॥२७॥ त

कथा ३

पूर्वलक्षणपर्यालोचितकीलस्य ३ उपकथा

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

भाषामयीं॰ व्याकरणे॰ वैदिकनवितभाषाकवित्वं॰
आभीरादि गाथादि

ारादिगिरःकाव्येष्वपभ्रंशइतिस्मृताः॥शास्त्रेषुसंस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितं॥३६॥संस्कृतंसर्गबंधादिप्राकृतंस्कंधकादियत्॥ओसारादीन्यपभ्रंशोनाटकादितुमिश्रकं॥३७॥कथाहिसर्वभाषाभि

स्ततबंधा।खवासरवींप्राहुरद्भुतार्थांबृहत्कथां।लास्यछलिकसंपादिप्रेक्षार्थमितरत्पुनः॥श्रव्यमेवेतिसैकैवे
षाद्वयीगतिरुदाहृता।अस्त्यनेकोगिरांमार्गःसूक्ष्मभेदःपरस्परं।तत्रवैदर्भगौडीयौवर्ण्येतेप्रस्फुटांतरौ॥
श्लेषःप्रसादःसमतामाधुर्यंसुकुमारता।अर्थव्यक्तिरुदारत्वमोजःकांतिसमाधयः॥४१॥इतिवैदर्भमा
र्गस्यप्राणादशगुणाःस्मृताः॥एषांविपर्ययःप्रायोलक्ष्यतेगौडवर्त्मनि॥४२॥श्लिष्टमस्पृष्टशैथिल्यमल्प
प्राणाक्षरोत्तरं।शिथिलंमालतीमालालोलालिकलितायथा॥४३॥अनुप्रासधियागौडैस्तदिष्टंबंधगौ

व्याख्या॰
श्लेषमाह २

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

वलक्षो धवलोऽर्जुनः इत्यमरः

तिर २ प्रसादमाह १ मृदुबंधमाह ३

दंडी खवाद्। विदर्भैर्मिलितीद्दामलंघितं भ्रमरैरिति॥ ४४॥ प्रसादवत्प्रसिद्धार्थमिंदोरिंदीवरद्युति। लक्ष्म लक्ष्मीं त
नोतीति प्रतीतिसुभगं वचः॥ व्युत्पन्नमिव गौडीयैर्नातिरूढमपीष्यते। यथानत्यर्जुनाब्जन्मसदृक्षांको वल
५ क्षगुः॥ समं बंधेष्वविषमं ते मृदुस्फुटमध्यमाः। बंधा मृदुस्फुटोन्मिश्रवर्णविन्यासयोनयः। कोकिलालापवा
चालो मामेति मलयानिलः। उच्छलच्छीकराच्छाच्छनिर्झरांभःकणोक्षितः॥ ४५॥ चंदनप्रणयोद्गंधिर्मंदो मल राम
यमारुतः। स्पर्धते रुद्धमद्धैर्यो वररामाननानिलैः॥ इत्यनालोच्य वैषम्यमर्थालंकारडंबरो। अवेक्ष्यमाणा ४

मध्यमबंधमाह २

समतामाह ३ स्फुटबंधमाह २ छी २

गौडाभिमतबंधवैषम्यमुदाहरति

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

कथंपुनांसिबद्धवतीत्याह॰ रस्यानगुणाग्रमाणय॥२

माधुर्य्य पेशलमितर्थः॥

स्यानगतमाधुर्य २

स्यानश्रुत्यासमानमिथुनमाः २

मदीहषेवे

बध्नन्ति धीरस्यां का । व्यपद्धतिं ॥५०॥ मधुरं रसवद्वाचि वस्तुन्यपि रसस्थितिः । येन माद्यन्ति धीमन्तो मधुनेव मधु

व्रताः । यया कयाचिच्छ्रुत्या यत्समानमनुभूयते । तद्रूपा हि पदासत्तिः सानुप्रासा रसावहा ॥५२॥ एष राजा य

दा लक्ष्मीं प्राप्तवान्ब्राह्मणप्रियः । तदाप्रभृति धर्मस्य लोकेस्मिन्नुत्सवोभवत् । इतीदं नादृतं गौडैरनुप्रासस्तु

तत्प्रियः । अनुप्रासादपि प्रायो वैदर्भैरिदमीप्सितं । वर्णावृत्तिरनुप्रासः पादेषु च पदेषु वा । पूर्वानुभवसंस्का

रबोधिनी यद्यदूरता ॥५५॥ चन्द्रे शरन्निशोत्तंसे कुन्दस्तबकविभ्रमे । इन्द्रनीलनिभं लक्ष्म संदधात्यलिनः श्रि

वर्णानामिति शेषः । पूर्वानुभूतवर्णादि

पादानुप्रासमाह॰

बकाननेफयोर्मदईन्यपोर्ज कानयकारयोस्तालव्ययोर्दकानलकानयोर्दत्पयोर्मकानपकानयोनोष्ठ्ययोस्यानसारूप्य ४

कृयसंस्कारंयदिबोधयत्यदूरता॥

अनुप्रासमाह २

वृत्तजात्या २ सुप्तिङन्तेषु २

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

छंदो॰ यं ॥ ५६ ॥ चौतुवांडमसंतीतु बिंबं पश्येद्दमं वरे मन्मनोमन्मथाक्रान्तं निर्दयं हन्तुमुद्यतो ॥ ५७ ॥ इत्यनुप्रास

९ मिच्छन्ति नातिदूरान्तरश्रुतिं । नतु रामामुखांभोजसदृशश्चंद्रमा इति ॥ ५८ ॥ स्मरः खरः खलः कान्तः कायः

कोपश्च नः कृशाः । च्युतो मानोधिको रागो मोहो जातोऽसवो गताः ॥ ५९ ॥ इत्यादि बंधपारुष्यं शैथिल्यं च नि

यच्छति । अतो नैवमनुप्रासं दाक्षिणात्याः प्रयुंजते ॥ ६० ॥ आवृत्तिं वर्णसंघातगोचरां यमकं विदुः । तत्तु

नैकात्मधुरमतःपश्चाद्विधास्यते ॥ ६१ ॥ कामं सर्वोप्यलंकारो रसमर्थे निषिंचति । तथाप्यग्राम्यतैवैनं राम ५

८

वाडुल्यैम ग्राम्योक्तिनाह यस्तनपासःसोस्यास्तीति याभवानतस्य ४

तारं वहति स्त्रियमा। कन्ये कामयमानं मां त्वंन कामयसे कथं। इति ग्राम्योयमर्थात्मा वैरस्यायैव कल्पते।।६३
कामं कंदर्पचंडालो मयि वामाक्षि निर्दयः। त्वयि निर्मत्सरो दिष्ट्येत्यग्राम्योर्थो रसावहः।।६४।। शब्देपि ग्रा
म्यतास्त्येव सा सभ्येतरकीर्त्तनात्। यथा यकारादिपदं रत्युत्सवे निरूपणे।।६५।। पदसंधानवृत्त्या वा वाक्या
र्थत्वेन वा पुनः। दुष्प्रतीतिकरं ग्राम्यं यथा या भवतः प्रिया। खरं प्रहृत्य विश्रांतः पुरुषो वीर्यवानिति। एवमा
दि न शंसन्ति मार्गयोरुभयोरपि।।६७।। भगिनी भगवत्यादि सर्वत्रैवानुमन्यते। विभक्तमिति माधुर्यमुच्यते

यस्तनादिपदं २ वीर्यां २ पदं

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

गौर गौडैः३ न्यक्षः परशुरामस्यादितिविस्तरः३
पद॰

दंडी॰ सुकुमारता। अनिष्ठुराक्षरप्रायं सुकुमारमिहेष्यते। बंधशैथिल्यदोषो हि दर्शितः सर्व॰ कोमले॥६९॥ मं सुकुमा
६ डलीकृत्य बर्हाणि कंठैर्मधुरगीतिभिः। कलापिनः प्रनृत्यंति काले जीमूतमालिनि॥७०॥ इत्यनूर्जित एवार्थो ना
6 लंकारोपि तादृशः। सुकुमारतयैवैतदारोहति सतां मुखं॥७१॥ दीप्तमित्यपरैर्भूम्ना कृ॰च्छ्रोद्यमपि बध्यते। न्यक्षेण
क्षपितः पक्षः क्ष॰ त्रियाणां क्षणादिति॥७२॥ अर्थव्यक्तिरनेयत्वमर्थस्य हरिणोद्धृता। भूः खुरक्षुण्णनागासृग्लो राम
हितादुदधेरिति॥७३॥ महीमहावराहेण लोहितादुद्धृतोदधेः। इतीयत्येव निर्दिष्टे नेयत्वमुरगासृजः॥७४ ६

नेयमाह॰

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

उदानमा ८

नेदृशं बहुमन्यन्ते मार्गयोरुभयोरपि। नहि प्रतीतिः सुभगा शब्दन्यायविलंघिनी॥७५॥ उत्कर्षवान्गुणः कश्चि
द्युक्ते यस्मिन्प्रतीयते। तदुदाराह्वयं तेन सनाथा काव्यपद्धतिः॥७६॥ अर्थिनां कृपणा दृष्टिस्त्वन्मुखे पतिता सकृ
त्। तदवस्था पुनर्देव नान्यस्य मुखमीक्षते॥७७॥ इति त्यागस्य वाक्येस्मिन्नुत्कर्षः साधु लक्ष्यते। अनेनैव पथा
न्यत्र समानन्यायमूह्यतां॥७८॥ यामसूयावती त्वत्प्रेहस्वायोष्टन्मनोहरः। जायते। एवमेवंडितथैवाद्या
दृश्यते॥७९॥ श्लाघ्यैर्विशेषणैर्युक्तमुदारं कैश्चिदिष्यते॥ यथा लीलाम्बुजक्रीडासरोहेमांगदादयः॥८०॥

क्षे ३

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

सं.टी. ईजाः समासक्षयश्च मे तद्वद्वाक्यस्य जीवितं । पद्ये प्युदाहृतिरणात्या नामिदमेकं परायणं ॥८१॥ तद्गुणां लक्षणानां
१ च बाहुल्यात्ल्यत्व मिश्रणे ॥ उद्भाववक्रकारं स्याद्दृश्यमाख्यायिकादिषु ॥८२॥ ख्यातम स्वकपर्यस्तु सम शा
शुसंस्वरा । पीनस्तनस्थिताताम्रकं स्रवक्त्रेव वाडुणी ॥८३॥ इति षद्योपियोस्याबद्धं यो अश्विनीमि(र) ॥ न्याको
त्वनाकुलेहर्षमिच्छन्यो जोगिरायथा ॥८४॥ पयोधरतटोत्संगलग्नसंध्यातपांशुका । कस्य कामातुरं चेतो वा
रुणी न करिष्यति ॥८५॥ कान्तं सर्वजगत्कान्तं लौकिकार्थानतिक्रमात् । तच्च वार्त्ताभिधानेषु वर्णनास्वपि दृश्य राम
१

कान्तिमाह॰ लोकप्रसिद्धः॰

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

माहः
वर्णनामु अनयोरित्यादि

तोऽयं ह्यागिनामताश्चैव तपोराशिर्भवादृशः। संभावयति यान्येव पावनैः पादपांसुभिः॥८७॥ अनयोरनवद्यां
गि स्तनयोर्हृंस्समाणयोः। अवकाशो न पर्याप्तस्तव बाहुलतांतरे॥८८॥ इति संज्ञाय्यमेवैतद्विशेषाख्यानस
मृतं॥ कांतं त्वं भवति सर्वस्य लोकयात्रानुवर्त्तिनः॥८९॥ लोकातीत इवात्यर्थमध्यारोप्य विवक्षितः। योऽर्थस्तेना
तिशुष्यंति विदग्धा नेतरे जडाः। देवधिष्ण्यमिवाराध्यमद्यप्रभृति नो गृहं॥ युष्मत्पादरजःपातधौतनिःशेषकि
ल्विषं॥९०॥ अल्पं निर्मितमाकाशमनालोच्यैव वेधसा। इदमेवं विधंना विस्तवत्यास्तनहृंलणां॥९१॥ इदम

वर्णनामाह १ गौडासिद्धितं कांतमाह २

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

गुणानि·नाम·अनयोननवधांगीत्यादि·

पुरुषेरोतिस्तिशेषः २ वैदर्भमार्गस्य समाधिमाह मुख्यवृत्तिमया

लालि न्य

चं·टी· ५

सुक्तिरित्युक्तमेतद्धोडोपुष्पकान्दितं।अष्टानंशाकुणीतंउमारम स्थवर्त्मतः॥९२॥अयधर्मस्रतोध्यचलोकसी
मातुवर्तिना।समयगाधीयतेयत्रसमसमाधिस्मृतोयथा।९३॥कुमुदानिनिर्मल विकमलास्तुन्मिषंतिवा।इ
तिनेत्रक्रियाध्यासात्तलुप्तातद्वाचिनीश्रुतिः॥९४॥निःश्वसतोऽर्थसर्वाताद्दिगौणा ष्टतिश्चयपाश्र यं तिसुंदरमध्यत्र
याम्यकदां विगाहते॥९५॥पद्मान्यर्काशुनिष्पूताः पीत्वापावकविप्रुषः।भूयोवमंतीवमुखैरुत्पीर्णारुणरे
णुभिः॥९६॥द्वित्यह्नध्यमर्हंध्यंउनिषीवतिवद्धरिति।युगपन्नैकधर्माणामध्यासस्य्रमतोयथा॥९७॥गुणगर्वे

उन्मेषनिमेषौ चेतनसाध्यौ तयोर्नेत्रक्रियामध्यासः ३ गौणवृत्त्याश्रयमाह-२
कुमुदेष्वध्यासोपः १

अ३

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

= अनुसन

समाधिमन्तिस्तौ ति॰२

नराक्रान्तास्मनन्त्योमेघपंक्तयः। अबलाधित्यकोत्संगमिमाः समाधिशेरते। उत्संगशयनं सख्याः स्तननं गो
रवं क्लमः। इतीहग्रत्नं गौधर्म्मो इहवोवप्रदर्शिताः। तद्दैतत्काव्यसर्वस्वं समाधिर्नाम यो गुणः। कवि
सार्थः समग्रोपि तदेवमनुगच्छति॥१००॥ इति मार्गद्वयं भिन्नं तत्स्वरूपनिरूपणात्। तद्भेदास्तु न शक्यं
ते वक्तुं प्रतिकविस्थिताः॥१॥ इक्षुक्षीरगुडादीनां माधुर्यस्यांतरं महत्। तथापि न तदाख्यातुं सरस्वत्या
पि शक्यते॥२॥ नैसर्गिकी च प्रतिभा श्रुतं च बहुनिर्मलं। अमंदश्चाभियोगोस्याः कारणं काव्यसंपदः॥३

© Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

नवि[illegible]यद्यपि पूर्ववासनागुणानुबंधिप्रतिभानमद्भुतं। श्रुतेनयत्नेनचवागुपासिता। ध्रुवंकरोत्ये
[illegible]नुग्रहं॥१०४॥ तदस्ततंद्रैरनिशंसरस्वती श्रमादुपास्याखलुकीर्तिमीप्सुभिः। कृशेकवित्वेपि
[illegible]श्रमा। विदग्धगोष्ठीषुविहर्तुमीशते॥१०५॥ ॥छ॥ इत्याचार्यदंडिनःकृतौकाव्यादर्शेमार्गवि
[illegible] प्रथमःपरिच्छेदः॥छ॥ काव्यशोभाकरान्धर्म्मानलंकारान्प्रचक्षते। तेचाद्यापिविकल्प्यं
ते[illegible]कार्त्स्न्येनवक्ष्यति॥१॥ किंतुबीजंविकल्पानांपूर्वाचार्यैःप्रदर्शितं। तदेवप्रतिसंस्कर्तुमय

[illegible] यघ[illegible]मतिवाकुल्याल्लु[illegible] [illegible]ज्ञानमित्यतआह

१

राम